-સુબોધક પ્રેમકથા-

પ્રેમમંદીરનું દ્રશ્ય.

લેખક અને પ્રકાશક—

ચંપકલાલ ગીરધરલાલ જરીવાલા.

પ્રયોજક—"પુષ્પહાર."

બેગમપુરા-સુરત.

શા. ખુબચંદ અમીચંદના ધી સુરત જૈન એન્ડ
પ્રી. પ્રેસમાં પ્રભુશંકર નરભેરામ
ખપાટીયા

પ્રેમ મંદીરનું દ્રશ્ય.

(લેખકઃ-ચંપકલાલ ગીરધરલાલ જરીવાળા-સુરત.)

કેટલાક સમયથી કાશીરાજના અંતઃપુરના ઉદ્યાનમાં એક નવિન માળી આવ્યો છે. તેનું નામ વસન્ત છે. રૂપ અને ગુણમાં તે ઋતુરાજ વસન્તથી કોઇ પ્રકારે ઉતરતો નથી.

એક દિવસ પ્રભાતમાં એક અજાણ્યો યુવાન નોકરીની ઇચ્છાથી રાજસભામાં આવ્યો ત્યારે તેને જોઇને સભાસદોના ઇર્ષાકુટિલ હૃદયો પ્રીતીરસથી ઉભરાઇ ગયા. વૃદ્ધ મંત્રીનું સંદિગ્ધ અને ગંભીર ચિત સ્નેહસ્પર્શથી ચંચળ થઇ ઉઠયું અને રાજાના નેત્રો પ્રેમ અને આશ્ચર્યથી વિકાસ પામ્યા. રાજસભાની એક બાજુ ચકમાં બેઠેલા રાજ્યરમણીઓના ચક્ષુ સ્થીર થઇ ગયા.

રાજાએ તેને આદરપૂર્વક સ્થાન આપી પૂછયું "યુવક તમે કોણ છો? તમે કયા દેશમાં કયા કુટુંબને તમારા જન્મથી સુખી કર્યુ છે? તમારૂં શરીર સુકુમાર અને સુંદર છે. તમે શું કામ કરશો? તમારે કામ કરવાની કંઇ જરૂર નથી માત્ર તમારા સહવાસથી મ્હારી રાજ્યસભાને આનંદિત કર્યા કરો."

વસન્તે મૂર્તિમાન વિનયથી-શાંતીથ અને દઢતાથી કહ્યું "કામ વિનાનો માણસ હંમેશા અશાંત હોય છે. કૃપા કરીને એ અશાંતીથી આપ મ્હારી રક્ષા કરો. મ્હારી સામાન્ય શક્તિને આપની

સેવામાં અંગીકાર કરો." રાજાએ પ્રસન્ન થઇ કહ્યું "ભલે યુવક, કહો તમે કયું કામ કરશો? તમને સેનાપતિ, મંત્રી, રાજકવિ વગેરેમાંથી શું બનવું છે? તમને કયું કામ પસંદ છે?"

વસન્તે હાથ જોડી કહ્યું "મહારાજ, હું અસમર્થ છું. કોઇ મોટા કાર્યનો ભાર ઉપાડવાને અયોગ્ય છું. મ્હારી ઇચ્છા છે કે મહારાજના ખાસ ઉદ્યાનનો માળી થાઉં. નિત્ય નવા નવા પુષ્પના હારથી મહારાજાની પૂજા કરૂં અને સહવાર સાંજ વીણાના સુરમાં મહારાજના ગુણ ગાયા કરૂં. એ શિવાય કંઇ ઇચ્છા નથી."

બધા સમજ્યા કે સ્વરૂપ તો સુંદર છે પણ ગાંડો છે. રાજાએ દયા કરીને ગાંડાની પ્રાથના સ્વીકારી. તેજ દિવસથી વસન્ત અંતઃપુરના ઉદ્યાનનો માળી થયો.

(૨)

ઉદ્યાનના એક ખુણામાં વસન્તની ઝુંપડી છે. તે વૃક્ષના પાંદડાં અને લતાઓથી ઢંકાઇ ગઇ છે. અંદર ફુલોના ઢગલા પડી રહે છે. ત્યાંના મુગા વૃક્ષો, ફુલોના મનોહારી દશ નથી વાચાળ થઇ જાણે કોકિલ કંઠથી ગાઇ રહ્યા હોય એમ લાગે છે. પ્રભાતે અને સંધ્યાસમયે વસન્ત વીણાના સૂર મેળવી ગાય છે તેથી વાયુ ઉન્મત્ત થઇ જાય છે અને રાજ્યપ્રાસાદના દરેક ખંડમાં આનંદસ્રોત વહેવડાવી મૂકે છે. સવારે અને સાંઝે વસન્ત વિવિધ પ્રકારના પુષ્પો ચુંટી તેના હાર બનાવે છે તે હ્રદયને પુલકિત કરે છે—દંપતિઓના મેળાપને મધુર અને દ્રઢ કરે છે અને અવિવાહિત યુવક-યુવતીઓના પ્રાણને પ્રણય વેદનાથી પીડિત અને વિરહ-વ્યથાથી વ્યાકુળ કરે છે.

સાંઝ સવારે નવિન માળીનો ભકિતપૂર્ણ ઉપહાર (પુષ્પહાર) લેવાને માટે જ્યારે રાજકુમારીઓ ગુલાબની ક્યારીઓને કિનારે અને બકુલ-વેલીઓની નીચે મણિશાલાઓ ઉપર જ્યારે પોતાના કોમળ ચર્ણથી નપુર-ઝંકાર કરતી આવે છે ત્યારે આખુ ઉધાન પ્રસન્ન થઇ જાય છે. વૃક્ષોના પુષ્પમુખમાં હાસ્ય ઉભરાતુ અને કોકિલા તથા પપૈયાના કંઠ ખુલી જતા. એ સમયે વસન્ત કોમળ પાદડાઓમા પાણી છાંટી રાખેલા પુષ્પની માળાઓની ભેટ લાવી પોતાની સેવાવૃત્તિનું સાર્થક કરતો હતો.

વસન્ત અનેક પ્રકારની માળાઓ ગુંથતો હતો. કુમારી સુંદીરાને માટે કમળની, કુમારી શુકલાને માટે પ્રફુલ્લીત ગુલાબોની અને કુમારી આનંદિતાને માટે ચમેલીની માળાઓ ગુંથી અર્પણ કરતો હતો.

આ સર્વની પછી એક બીજી યુવતી આવતી હતી. તે કાળી અને કુરૂપ હતી અને તે મુજબજ તેનું નામ પણ રાજકન્યા યમુના હતું. બધા જાણતા હતા કે યમુનાનું સ્વરૂપ સ્યામ છે. ચન્દ્રના શરીરમાં જેમ કલંક છે તેમ સુંદરીઓમાં યમુનાની રૂપહીનતા હતી. કલંક હોવા છતાં જેમ ચન્દ્ર સુંદર દેખાય છે તેમ યમુનાનું શ્યામ સ્વરૂપ પણ લલનાઓમાં ઢંકાઇ જતું. યમુના જાણતી હતી કે હું કુરૂપ છું તેથી મલમલની ગુલાબી સાડી પહેરી તે સર્વની પાછળ આવતી તેના નેત્રોની પલક હંમેશા લજ્જીત અને ચરણકુંઠિત રહેતી. કંઠ મૃદુ અને હૃદય ભીરૂ હતું. વિધાતાએ તેના અંગોમાં દુર્નિવાર પરાભવ અંકિત કર્યો હતો. તે છુપાવવાનું એનામાં સામર્થ્ય નહોતું. અન્ય સર્વ રાજકુમારીઓ પોતાના સ્વરૂપ સૌંદર્યથી ઉન્મત્ત

થઇ હસતી, ગાતી અને નાચતી હતી ત્યારે એની ગતી અકુંઠિત અને વ્યવહાર શાંત હતો. રાજકુમારીકાઓ જ્યારે વસન્ત સન્મુખ હસતી, બોલતી અને ફુલની માળાઓ પહેરી છુટા ફુલોને ઉછાળતી હતી ત્યારે વસન્ત પ્રસન્ન ચિત્તથી તેમના ચરણોમાં પુષ્પોની અંજલી અર્પણ કરતો. વીણાનો મધુર નાદ કરતો અને સુલલિત છન્દોમાં તેમના સૌંદર્યનું સ્તવન કરતો હતો. અને યમુના શું કરતી હતી ? તે એ સમયે ભય અને લજ્જાની મારી એક બાજુ ચુપચુપ સંતાઇ રહેતી. કોઇ એની તરફ ઝાંખીને પણ જોતું નહિ.

તેનામાં શરમાળપણું હતું અને તેની આટલી અવહેલના (અપમાન) થતી હતી તો પણ તે આવ્યા શિવાય રહેતી નહિ. વસન્તે પોતાના પૃષ્પહારમાં-સંગીતમાં-વીણામાં-વાતોમાં-હાસ્યમાં, સૌંદર્યમાં અને યૌવનમાં મીશ્ર કરી જે વિચિત્ર રાગણી પોતાની ચારે બાજુ ફેલાવી હતી તેના અદૃશ્ય સ્પર્શે તે રૂપહીનાના અંતઃકરણમાં એવો ખેંચાણકારક સૂર ભરી દીધો હતો કે જેનો નિશો સારી લજ્જા અને અવહેલનાની પણ પરવા કરતો નહતો. બીજી સર્વે કુમારીકાઓ તો હસવા, ગાવા, અને રમવા આવતી હતી પણ યમુના માત્ર તરસ છીપાવવા આવતી હતી. સર્વે વસન્તની સેવા સ્વીકારવા આવતી હતી પણ યમુના પોતાના શ્યામ, સજળ અને ઉજ્જવલ નેત્રોની તીરછી નજરથી વસન્તના સૌંદર્યની પુજા કરવાને આવતી હતી.

વસન્ત આ સમયે પોતાના તારૂણ્યના તસરકત સૌંદર્યની નિશામાં ચકચુર થઇ ગયો હતો. શ્યામ સ્વરૂપા યમુનાને આ સૌંદ

ર્યના બજારમાંથી ખસેડવાનો કોઇ ઉપાય નહોતો તેથી અને સભ્યતાના નિયમનું પાલન કરવા અન્ય કુમારીઓ માટે માળા ગુંથતા વધેલા જેવા તેવા સુગંધહીન ફુલોની એક માળા બનાવી રાખતો હતો. રાજાઓના દ્વારપર જેમ ભીખારીઓને ભીક્ષા આપવામાં આવે છે તેમ તિરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટી સાથે આ માળા તે યમુનાને આપતો. પણ યમુના તે માળાને દેવના પ્રસાદ સમાન ગણી બહુ શ્રધ્ધા સાથે પોતાના ગળામાં પહેરતી.

વસન્તનો બગીચો પુષ્પોથી સુશોભિત રહેતો. ચન્દ્રની ચાંદની અને યુવતીઓના સૌંદર્યથી ઝળકી રહેતો. પક્ષિઓના કલરવ અને રમણીઓના હાસ્યકૌતકથી ધ્વનિત રહેતો. ફુવારાઓની અખંડીત ધારાઓ અને હૃદયની અજસ્ર પ્રતિનું પાન કરતો અને મણિદીપકોના પ્રકાશથી અને વિશાળ નેત્રોના ચમકારથી ઉજ્જવળ થઇ રહેતો. દિવસ પછી દિવસ અને રાત પછી રાત એ પ્રકારે સમય વહ્યો જતો હતો. યુવતીઓનું ટોળું વસન્તને ઘેરી આનંદમગ્ન અને પ્રણયોન્મત્ત થયું. તરૂણીઓ વસન્ત સાથે જેટલો સહવાસ વધારતી હતી તેટલોજ વસન્ત હૃદયશુન્ય થતો હતો, અને ધીરે ધીરે એ શુન્યતાને પૂર્ણ કરી કોઇ સુંદરીને પોતાના જીવન મંદીરમાં સ્થાપન કરવા અધીરો થતો હતો.

(૪)

એક દિવસ સંધ્યા સમયે ઉદ્યાનના પ્રત્યેક વૃક્ષપર ફુલો ખીલી રહ્યા હતા. તેની સુગંધથી મત્ત થઇ કોકિલ અને પપૈયા આલાપ કરતા હતા-અને હજારો દિપકોની જ્યોતિની વચ્ચે ફુવારાનુ

જળ હીરાની માળાઓ સમાન દેખાતું હતું ત્યારે રાજકુમારી ઇંદિરા સાક્ષાત લક્ષ્મી સ્વરૂપા વસન્તની ઝુંપડીના દ્વારપર આવી ઉભી હતી. વસન્ત તત્કાળ ઉઠી ઉભો થયો અને ફુલોથી ભરેલી ટોપલી તેના ચરણ આગળ ધરી બોલ્યો “ઇંદિરા તમે બહારના ફુલો તો નિત્ય લઇ જાવ છો તો મ્હારા અન્તરનું અતુલનિય પુષ્પ શું તમારા ચરણમાં સ્થાન નહિ પામે ? અને આ પુષ્પવન શું વિવાહોત્સવથી પ્રફુલ્લિત નહિ થાય ?”

ઇંદીરા ફુલોને પગથી લાત મારી વિજળીના કડાકા જેવા ઘોર અવાજે બોલી “એક નીચ માળીનું આટલું બધું સાહસ ? કેમરે ! મ્હારી મહેરબાનીને શું તું પ્રેમ સમજે કેમ ?” તને શું ત્હારી ઝુંપડીમાં એક રાજકન્યાને રાખવાનો શોખ થયો છે? તું નથી જાણતો કે મ્હારા પાણિગ્રહણ માટે કર્ણાટકનરેશે યાચના કરી છે ? ત્હારા સાહસનું ફળ શુળી પર મળશે.”

વસન્તના હૃદયમાં આથી જે અપમાનજનક વેદના થઇ તે શુળીના અઘાત કરતા કોઇ રીતે ઓછી નહતી. તેણે ઇંદિરાના ચરણનાં પોતાના હૃદય ભંડારનું શ્રેષ્ટમાં શ્રેષ્ટ બહુમૂલ્ય અર્ઘ્ય અર્પણ કર્યુ હતું પણ તેનો બદલો તુચ્છતા અને અપમાનથી મળ્યો હતો. સંસારમાં શું પ્રેમ અને ભક્તિનો બદલો આવીજ રીતે મળે છે ?

વસન્તે ઇંદિરાના પગમા પડી કહ્યુ “શુળી પર ચઢાવવો હોય તો ચઢાવજો તેની હું ના કહેતો નથી. પરંતુ રાજકુમારી વિચારી જુઓ કે બહારથી દીન હોવા છતાં અંતરમાં હું દીન નથી. જે ઐશ્વય મેં તમારા ચરણોમાં કુરબાન કર્યું છે તે તમને કોઇ રાજા મહારાજાના મહેલમાં પણ મળશે નહિ.”

ઇંદિરા હસી પડી. તેના ઉપહાસે વસન્તના હૃદયને આરપાર વીંધી નાખ્યું.

વસન્તે વિનિત સ્વરથી કહ્યું "મ્હારી આટલા દિવસની સેવાના બદલામાં મારો એક છેવટનો શબ્દ માનશો તો ઉપકાર થશે. કાલે પ્રભાત પહેલા આ વાત કોઇને કહેશો નહિ. હું એકવાર કુમારી શુકલા અને આનંદીતાની સાથે પણ મ્હારા ભાગ્યની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છુછું." ઇંદીરાએ ગર્વિત સ્વરે કહ્યું "ઠીક તમારી પ્રાર્થના મંજૂર છે. હું પોતેજ તેમને બોલાવું છું પણ એટલો નિશ્ચય રાખજો કે આ તમારી દુરાશા છે. ખાત્રી રાખજો કે કોઇ પણ રાજકુમારી માળીના ગળામાં વરમાળ નહિ નાખે. વધારે તો શું પણ યમુના પણ તમને નહિ પસંદ કરે. માળી ગમે તેટલો સુંદર અને મનોહર હોય છતાં રાજ કુમારીઓ તેને પોતાનો પ્રણયી બનાવી શકતી નથી."

ઇંદીરાએ જઇને શુકલાને મોકલી. શુકલાએ પણ એજ પ્રમાણે વસન્તના પ્રણયનિવેદનનો તિરસ્કાર કર્યો અને ચાલી ગઇ. પછી આનંદીતા આવી તે પણ તે વ્યથિત માળીને જવાળામય શબ્દોથી વધારે દુઃખી કરી ચાલી ગઇ. આનંદીતાએ હસીને યમુનાને કહ્યું "અરે યમુના, જા તને વસન્ત બોલાવે છે."

વસન્ત–બોલાવે છે ? મને ? આનંદથી–ઉલ્લાસથી–સંકોચથી લજ્જાથી–આશાથી અને અનેક આશંકાઓથી યમુનાનું હૃદય ધબકી રહયું હતું. તેણે બ્હેનોના પરિહાસ તરફ ધ્યાન ન આપતા તીર્થ-યાત્રી ભક્ત માફક પરમ આનંદથી પ્રથમમિલને થતા કમ્પિત હૃદયથી, લજ્જાથી અને સંકોચથી ધીરે ધીરે જઇ વસન્તની સન્મુખ

ઉભી. વસન્ત આ સમયે પૃથ્વીપર પડી રૂદન કરતો હતો તેણે યમુનાને જોઇ પણ નહિ. વસન્તને રૂદન કરતો જોઇ યમુનાનુ હૃદય ચીરાવા લાગ્યુ. તે સમજી શકી નહિ કે તેની નિર્મોહિની બ્હેનોએ વસન્તને કઇ દારૂણવ્યથા કરી હતી. યમુનાએ દયાપૂર્ણ દ્રષ્ટીએ-કંપિત કંઠે કહ્યું " વસન્ત. " વસન્ત ગર્જના કરી ઉઠયો " જા. દૂર થા. જલ્લાદને બોલાવ કે તે મારો પ્રાણ લે." લજ્જાથી વ્યથિતા અને મિતભાષિણી યમુના સજળ નેત્રો સાથે ધીરે ધીરે ચાલી ગઇ. સુન્દરી કુમારિકાઓએ હસીને પૂછ્યું " યમુના માળીએ તને શું કહ્યું ? "કંઇ નહિ. "

સુદરીઓ પોતાના અટ્ટહાસ્યથી વૃક્ષપરના પક્ષિઓને ભયભીત કરતી બોલી " વાહરે શોખીન માળી ત્હને સ્યામ પતિ તો ગમતી નથી ? યમુના, એ વાતનો વિચાર કરતા પણ શરમ આવે છે કે તું અમારી બ્હેન છે અને સામાન્ય માળી પણ ત્હારો તિરસ્કાર કરે છે. અમારી પાછળ છાયાની મોફક ફરવાથી ત્હને શરમ નથી આવતી ?"

આ અપમાને યુમનાનો સ્પર્શ પણ કર્યો નહિ કારણ કે એ તો તેને હમેશ મળનાર પદાર્થ-અલંકાર હતો પણ વસન્ત તરફનું પોતાની બ્હેનોનું અમાનુષિક વર્તન જોઇ તેને બહુ પીડા થઇ. યમુના કદી પોતાના શ્રોણીતાશ્રુઓથી ભીના થયલા હૃદયમાં રાખી વસન્તને આ નિષ્ઠુરતાથી બચાવાતે તો બચાવી લેતે પરંતુ બિચારી શું કરે ? અસમર્થ હતી.

એ પુષ્પવનના મંદમંદ પવનની લહેરો યુમનાના હૃદયસરોવરમાં દુ:ખમયી જ્યોતી ઉત્પન્ન કરતી હતી. ઉદ્યાનના જીવનસ્વરૂપ

માળીના કષ્ટને જોઇને ફુલોનું વિકાસ પામવું.-પક્ષિઓનો કલરવ ભ્રમરોનું ગુંજન સર્વ બંધ હતું. આજ કુમનાની લજ્જા તેના વેદનાહત હૃદયમાં તીક્ષ્ણ છુરીની માફક વ્યથા કરતી હતી.

(૪)

બીજે દિવસે રાજ્યકુમારીઓની અવજ્ઞા કરનાર અસભ્ય માળીને કેદ કરી રાજસભામાં લાવવામાં આવ્યો. રાજકન્યાઓએ ઘણા દિવસથી નરહત્યાનું દ્રશ્ય જોયું નહોતું. તેમણે રાજાને પ્રાર્થના કરીકે એની અસભ્યતા બદલ ફાંસીનીજ શીક્ષા કરવી જોઇએ. વસન્તે નિરાશાભર્યા જીવનમાં જીવવા કરતાં મૃત્યુ વધારે સારૂ સમજી પોતાનો અપરાધ કબુલ કર્યો. છેવટે બહુ કષ્ટ સાથે રાજાએ જીંદગી સુધી કેદમાં રાખવાની શીક્ષા કરી. કુમારીકાઓએ કહ્યું. "ભલે કેદનીજ શીક્ષા કરવી હોય તો એને અંતઃપુરના કારાગારમાં કેદ કરો."

રાજાએ કહ્યું "તથાસ્તુ."

અન્તઃપુરની દયામયી દેવીઓનો જેની ઉપર કોપ થતો તે કમનશીબો માટે અંતપુરમાં એક અન્ધ કારાગાર બનાવવામાં આવ્યું હતું. આ કારાગારમાં એવી કોઇ જગ્યા નહોતી કે જ્યાંથી થોડો ઘણો પ્રકાશ અંદર જાય. માત્ર થોડી હવા જવાને માટે બે ચાર ન્હાના ન્હાના છીદ્રો હતા અને જમવાની થાળી આપવા માટે એક નાની સરખી બારી હતી. મરણ જલદી ન થાય તેને માટે આ વ્યવસ્થા હતી. કેદીઓના આરામ માટે નહિ. દયામયી દેવીઓની આજ્ઞા હતી કે પ્રકાશ હવા, અને ભોજન જેટલું જઇ શકે તે સર્વને વાંધાવગર જવા દેવું પણ આજ્ઞા હોવા છતાં પણ

ઉકત દ્વારોથી દાખલ થવાની હવા અને પ્રકાશની ઇચ્છા થતી નહિ કેમકે જે જગાએ છીદ્રો હતા તેની આગળ પત્થરની એક ઉંચી દીવાલ હતી. આ કેદખાનામાં જે અભાગી દાખલ થતો તેને ધૈર્યપૂર્વક મૃત્યુની રાહ જોવા શિવાય બીજો કોઇ ઉપાય હતો નહિ. ભોજન આપવાની જગા એટલી ઉંચી હતી કે અંદરનો મનુષ્ય બહારનાને અને બહારનો અંદરનાને જોઇ શકતો નહિ માત્ર હાથ ઉંચા કરી આપવા લેવાનું કાર્ય થતું. ભોજનનું પાત્ર ખાલી કરી બારીની અંદર પાછુ મૂકી દે એવી વ્યવસ્થા હતી. જે દિવસે ભોજનનુ પાત્ર ખાલી થયા શિવાય એમને એમ પડી રહે તે દિવસે સમજાતુ કે કેદીને કંઇક રોગ થયો હશે. આવી રીતે સાત દિવસ સુધી પાત્રમાંથી કેદી અન્ન ન લે તો સમજાતુ કે તે આ ભવચંત્રણાથી મૂકત થઇ ગયો હશે અર્થાત્ મૃત્યુ પામ્યો હશે.

વસન્તને પણ આ ભયંકર કારાગૃહમાં રાખવામાં આવ્યો. તેની સર્વ આશા આકાંક્ષાઓની માતા પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂર્ય, પ્રકાશ, આકાશ, પુષ્પ, વાયુ સર્વ કારાગૃહની દીવાલમાં લુપ્ત થઇ ગયા હતા.

રાજકુમારીકાઓ બારી પાસે ઉભી રહી હસતા હસતા કહેતી "કેમ રે વરરાજા! સાસરામાં કેવો આનંદ મળી રહયો છે? રસિક બાળી અમે તમારે માટે વરમાળા લાવ્યા છીએ તે ગૃહણ કરો!" એ પછી વસન્તની પાસે એક કાંટાઓની માળા ફેંકી તે નિર્દય હાસ્ય કરતી. યમુનાના હૃદયમાં કુમારીકાઓની આ વ્યવહાર નિષ્ઠુરતા બહુજ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતી પણ કંઇ ઉપાય નહોતો. વસન્તને આ વ્યવહારથી વધુ દુઃખ થતુ નહિ કારણ કે તેની સાથેનો પ્રથમ વ્યવહારજ એવો મર્મભેદી હતો કે નવિન વેદનાઓનો તેને સ્પર્શ

થતો નહિ. અંધારામાં બેસી મહા પ્રયત્ને કાલાવાલા કરી આણેલી પોતાની વીણાના નાદ સાથે પોતાની હાર્દિક વેદનાના ગીતો ગાતો ત્યારે આખો રાજમહેલ વિષાદસાગરમાં ડૂબી જતો. તે સમયે નિષ્ઠુર રાજકુમારી હસીને કહેતી "જુઓ વરરાજા આજે સાસરામાં ગાયન ગાઇ રહયા છે."

(૫)

રાજકુમારીકાઓએ હવે કેદખાના પાસે આવવાનું છોડી દીધું. વસન્તને તેમના ન આવવાથી ચારે બાજુ કંઇક પ્રસન્નતાનો અનુભવ થયો. ભોજનનું પાત્ર નિયમ મુજબ સવાર સાંજ તેના સ્થાનમાં મૂકાતું. વસન્તે જોયું કે તેના ભોજનમાં હવે ઉત્તમ પદાર્થો આવે છે સાથે એક એલચી, કેસર વગેરે મસાલાવાળા દુધનો કટોરો પણ આવતો અને તેની આજુબાજુ એક સુગંધીત પુષ્પમાળા લપટાયલી રહેતી. વસન્ત સમજયો કે પાષાણહૃદય રાજમહેલમાં એક કોમળ હૃદયની વ્યક્તિ પણ છે. તેના હૃદયમાં હંમેશ પ્રશ્ન ઉઠતો કે એ કરૂણામયી કોણ છે!

ધીમે ધીમે વસન્તનું હૃદય આ ભોજન લાવનાર કરૂણામયી રમણી તરફ આકર્ષાયું. વસન્ત હવે સવાર સાંજ બારી તરફ નજર રાખતો કે કયારે એ કોમળ હાથથી ભોજન મૂકાય છે. ધીમે ધીમે એ હાથના દર્શન કરવાનો તેને એક જાતનો અભ્યાસ થઇ ગયો. બહાર પાંદડાઓનો અને કોઇના પગલાનો અવાજ થતા વસન્ત બારી તરફ આતુર નેત્ર જોઇ રહેતો. આ સમયે તે પોતાના મનોયોગનું કેન્દ્ર કાન અને નેત્રોને બનાવી બેઠો હતો. જયારે રમણી

અન્નપૂર્ણા સમાન ભોજનનું પાત્ર મુકી મૃદુ અને મધુર કંઠથી બોલતી "વસન્ત" ત્યારે વસન્ત પ્રફુલ્લિત થઈ છલંગ મારી બારી પાસે જઇ ભોજનપાત્ર લેતો.

રમણીના કોમળ હાથ વસન્તનું જીવનસર્વસ્વ હતા. એ હાથના આકારને, નખને, હથેલીની રેખાઓને અને ડાબા હાથ પરના કાળા તલને નિરંતર જોઇ વસન્ત તેનાથી એટલો પરિચિત થઇ ગયો કે હજારોમાંથી તેને એ હાથ શોધવાનું કહેવામાં આવે તોપણ શોધી શકે. તે હાથમાંથી ભોજન પાત્ર લેતાં કોઇ કોઇ વખત તેની આંગળીઓના સ્પર્શથી વસન્તને રોમ–રોમાંચ થતો અને તે કહેતો કે જેની આ આંગળીઓ છે તે તરૂણી લજ્જામયી અને દયાવતી છે. વસન્ત વિચાર કરતો હતો કે આ હાથ જે શરીરને અલંકૃત કરે છે અને આ દયાદ્ર કંઠસ્વર જે શરીરનો શ્રંગાર છે તે શરીર કોણ જાણે કેટલું સુંદર–કેટલું દિવ્ય અને પ્રસંશનીય હશે.

એક દિવસ વસન્તથી રહેવાયું નહિ. તેણે ભોજનપાત્ર મૂકતી વખતે તે સુંદરીના બન્ને હાથ પકડી કહ્યું "દેવી ! મ્હારા ઉપર આ ઉપકાર કોની તરફથી કરોછો ? આ ગરીબ કેદીને ગાઢા બંધનોથી બાંધનાર કોણ છે ? શું હું આપનો દેવાદારજ રહીશ ? આ કેદખાનામાં તમારા ઉપકારનો બદલો વાળવાનો કાંઈ રસ્તો મને દેખાતો નથી."

યુવતીએ સ્નેહપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું "માળી, તમે શા માટે બ્હીઓ છો ? જે તમારા ભારી ઉપકારથી દબાઇ રહી છે તે માત્ર તમારા ઉપકારનો બદલો વાળવાની ચેષ્ટા કરે છે. "

વસન્તે વિસ્મીત થઇ પૂછ્યું " મેં ઉપકાર કર્યો છે ? કોની ઉપર ? તમે કોણ છો ? "

તરૂણીએ કહ્યું " મારૂં નામ સુભદ્રા છે. "

વસન્ત નમ્ર સ્વરથી બોલ્યો " ભદ્રે, તમે કોણ છો તે ન જાણવા છતાં તમારી દયા જોઇ મને ફરીથી વિશ્વમાં—નરલોકમાં આવવાની ઇચ્છા થઇ છે. "

તરૂણીએ કાતર સ્વરે કહ્યું "હું કદાચ મ્હારો પ્રાણ આપીને તમને છોડાવી શકતે તો તેમ કરવામાં પણ આનાકાની કરતે નહિ." તરૂણીનું આ વાક્ય આંસુઓથી ભીનું થયું હતું. વસન્તના હૃદયમાં કંપ થયો. તેણે મુગ્ધ થઇ પૂછ્યું "રાજકુમારીઓ શું આ હત ભાગ્યને એકવાર પણ યાદ કરતી નથી ?" "નહિં, વસન્ત તેમને એવી તુચ્છ વાતોના વિચાર કરવાનો અવકાશજ મળતો નથી. ઇંદીરા શુકલા અને આનંદિતા ત્રણે કર્ણાટક, કલિંગ અને ભદ્રદેશના સિંહાસનોને રાણી થઇ શોભાવવાની ચિન્તામાં વ્યગ્ર થઇ રહીછે."

"અને રાજકુમારી યમુના ?"

'તે બિચારી સાહસહીન, શક્તિહીન અને સૌંન્દર્યહીન છે. ત્હેના બ્હારના રંગને વિધાતાએ ઢાંકી રાખ્યો છે. અન્તરંગને તેણે પોતે ઢાંકી રાખ્યો છે. પોતાની બ્હેનોના પાપનું પ્રાયશ્ચિત તે ભોગવી રહી છે. અન્તઃપુરમાં એક નિરપરાધી મનુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુના મુખમાં જઇ રહ્યો છે તેને છોડી તે કંઇ જઇ શકતી નથી. વસન્ત ! તે નીરંતર તમારૂં સ્મરણ અરે સ્મરણ તો શું તમારા નામની માળા જપે છે."

વસન્તે લજ્જીત થઇ કહ્યું "મેં તો તેને કદી સંતુષ્ટ કરી નથી. સુગંધહીન પુષ્પોની બેડોળ માળા બનાવી અનાદર પૂર્વક આપતો હતો."

સુભદ્રાએ વિનયપૂર્ણ કંઠે કહ્યું "તે તો આપના એ પ્રસાદને બહુ આદરપૂર્વક પોતાના મસ્તકે ચઢાવતી હતી. તેને તેના જીવનમાં એથી કીમતી ભેટ કદી મળી નહોતી તેથી તમારા તરફની ભેટ બહુ પ્રસન્નતાપૂર્વક ગ્રહણ કરતી હતી."

"એમ હતું તો તેણે મ્હારૂં પ્રણયદાન કેમ ન સ્વીકાર્યું ?"

"એટલા માટે કે તે હતભાગિની છે. જે વખતે તે આપની પાસે આવી તે સમયે આપે કંઇ કહ્યું નહિ. માત્ર તમારી વ્યથાથી ત્હેને દુઃખી કરી વદાય કરી. બચારી બહુ લજ્જાળુ અને સાહસ હીન છે તેથી તમારી સામે પોતાની ઇચ્છા પ્રકાશિત કરી શકતી નથી. ત્હેની ઇચ્છાથીજ હું આપની સેવા કરૂં છું."

વસન્તે સુભદ્રાના હાથ દાબી કહ્યું "ભદ્રે, તમારી વાતો સાંભળી હવે મને જીવવાની ઇચ્છા થાય છે. કેમકે સંસારની બધી સ્ત્રીઓ ઇંદીરા, શુકલા અને આનંદીતા નથી તેમાં યમુના અને સુભદ્રા જેવી પણ છે. ભદ્રે, મેં યમુનાને જોઇ હતી પણ તે આટલા ઉત્તમ સ્વભાવની હશે એવું જાણતો નહોતો. જેનું કુરૂપ જોઇ મેં જેનો અનાદર કર્યો હતો તેની આવી દયા જોઇ મને અસહ્ય લજ્જા લાગે છે. મ્હારી સૌંદર્યલોલુપતા માટે અને મ્હારા અવિનય માટે તેની પાસે તમે મ્હારા તરફથી ક્ષમાની પ્રાર્થના કરજો અને દેવી, જો તમે મને ગ્રહણ કરવાની કૃપા કરો તો હું જીવી શકીશ અને આ ભયંકર કારાગૃહમાંથી સહજમાં બહાર આવી શકીશ."

સુભદ્રા બોલી "હું પણ યમુનાની માફકજ સૌંદર્યહિન છું. ધનહિન છું."

વસન્તે ઉત્તેજીત સ્વરે કહ્યુ "જો તમારૂં સ્વરૂપ શ્યામ હશે તો ગોપીઓના કૃષ્ણની માફક તે મારા નયનનો આરામ થશે. જેના હાથ આવા દુઃખોને હરનારા, હૃદય સદય છે અને વિનયનમ્ર મધુર કંઠ છે તેના સૌંદર્ય સીમા નથી. તેની તુલના આખા જગતના સૌંદર્ય સાથે પણ થઇ શકે નહિ. એટલુંજ કહો કે તમે મને ચ્હાઓ છો? કદી આ કેદખાનાની બહાર આવી શકું તો રાજકુમારીઓનો સંગ છોડી આ ગરીબ માળીની ઝુંપડીમાં રહી શકશો? એક સાધારણ માળીનો હાથ પકડી શકશો?"

સુભદ્રા શરમાઇ ગઇ. તે પોતાના મોઢે કેવી રીતે કહી શકે કે "હું તમને મારા પ્રાણ કરતા પણ વધારે ચ્હાઉં છું. સર્વ છોડીને તમારી ઝુંપડીમાં રહી શકીશ."

જવાબ ન મળવાથી વસન્તે ફરી કહ્યું "સુભદ્રે! કહો, આ હત્ ભાગ્યનું સુખદુઃખ-જીવન મરણ તમારા જવાબ ઉપર આધાર રાખે છે. શું તમે આ સામાન્ય માળીને ગ્રહણ કરી શકશો?" સુભદ્રાએ લજ્જાથી સંકોચાઇ કહ્યું "વસન્ત! જો તમે સામાન્ય માળી છો તો હું પણ આસામાન્યા નથી. જો તમે મને શ્યામ, કુરૂપ જાણવા છતાં ગ્રહણ કરો તો તમારી ઝુંપડી મારે માટે રાજ્યમહેલ કરતાં પણ કીમતી સમજીશ."

વસન્તે તેનો હાથ દબાવી કહ્યું. "સુભદ્રા! હું જીવીશ. તમારે માટેજ જીવીશ. હવે તમે મને કંઇ લખવાનો સામાન લાવી આપો જેથી હું મુક્ત થવાની તજવીજ કરી શકું."

"રાત્રે લાવી આપીશ." એટલું કહી પોતાના પ્રેમીની મુઠીને શીતળ કરી તેના હાથમાંથી હાથ છોડાવી સુભદ્રા ચાલી ગઇ.

કેદીની આનંદ રાગિણીથી આજે આખો મહેલ એકાએક ચાકત થઇ ગયો. તે મોહિનીધ્વનીથી દરેક શ્રોતાના હ્રદયમાં આનંદની લહેરો ઉમગ્ન થવા લાગી; પરંતુ યમુના કોણુ જાણે કેમ એકાંતમાં જઇ રૂદન કરવા લાગી.

વસન્તનું હ્રદય આજે પ્રેમપ્રતિદાનથી આનંદીત થઇ રહ્યું છે. સુભદ્રાના કોમળ કરસ્પર્શથી તેનુ આખુ શરીર પુલકિત થઇ ગયું છે. તે રાત્રીની રાહ જોતો હતો. તેને લાગ્યું કે આજે આ અંધ કારાગૃહના લોખંડના પ્રચંડ દ્વારો ખુલી ગયા છે અને તે ચંદ્રના શીતળ પ્રકાશમાં પુષ્પશૈય્યા પર બેસી સુભદ્રાને પુષ્પોથી શણ્ગારી રહ્યો છે. કારાગૃહના અંધકારને વધારે ઘોર બનાવતી રાત્રી આવી. બહારથી સુભદ્રાએ ધીરેથી કહ્યુ "વસન્ત આ લ્યો."

આનંદિત વસન્તે બહારથી આવતા માત્ર નામના પ્રકાશને આધારે આંખો ફાડી ફાડીને એક પત્ર લખ્યો અને કહ્યું "ભદ્રે, પ્રતિજ્ઞા કરો કે આ પત્ર તમે અને યમુના કોઇ વાંચશો નહિ. જો દયા કરીને આ પત્ર અવન્તિના રાજયમંત્રી પાસે મોકલી આપશો તો હું મુક્ત થઇશ. સુભદ્રાએ કહ્યું " હું પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે તમારી આજ્ઞા અક્ષરશઃ પાળીશ."

તેજ રાત્રે એક દૂત તે પત્ર લઇ અવન્તિ તરફ ગયો.

(૬)

દૂતને અવન્તિ જઇને આવતા કેટલા દિવસ લાગશે તેનું હવે વસન્ત અનુમાન કરવા લાગ્યો. તે સુભદ્રાને હંમેશ દૂતના સમાચાર પૂછતો. એક દિવસ સુભદ્રાએ વાવી કહ્યું " વસન્ત, આજે અવન્તિના રાજ્યમંત્રી સેનાસહિત આવી પહોંચ્યા છે પણ તે તમને છોડાવ-વાને જરાયે યત્ન કરતા નથી. "

વસન્તે હસીને પૂછ્યું " ત્યારે શા માટે આવ્યા છે ? "

" તે તો વિવાહ સંબંધ કરવા આવ્યા છે ". " કોના ?

" રાજકુમારી યમુના સાથે અવન્તિના મહારાજાનાં ભાઇના અને મહારાજાની સાથે..."

સુભદ્રાને અટકેલી જોઇ વસન્તે હસીને પૂછ્યું "અને મહારાજા સાથે કોના ? "

સુભદ્રાએ લજ્જાથી નીચુ મુખ કરી કહ્યું " આ અભાગિની સુભદ્રાના. "

વસન્તે ઉત્સાહ બતાવી કહ્યું " ત્યારે તો આનંદના સમાચાર છે. "

સુભદ્રા વસન્તના ઉત્સાહ પ્રકાશથી ખીજ થઇ બોલી "વસન્ત એ આનંદની વાત નથી."

વસન્તે વિસ્મિત થઇ પૂછ્યું. "કેમ ? અવન્તિનરેશ તો સાર્વભૌમ મહારાજા છે. શું સમ્રાટની પ્રાર્થના વ્યર્થ જશે ? "

" નહિ. હું જઇશ તો ખરી ! પણ સમ્રાટના દરબારમાં નહિ. યમરાજના. "

વસન્તે કહ્યું "સુભદ્રા, હવે મારો છુટકો જલદી થશે. આ અંધકારમાં છેલ્લો મેળાપ છે. કાલે હજારો બીચોમાંથી તમારા જે હાથને જોઇ હું તમને ઓળખી શકીશ તે હાથપર સ્નેહનું એક મીઠું ચુંબન લેવા દો."

સુભદ્રાએ પોતાના કંપીત હાથ બારીમાંથી આગળ ધર્યા વસન્તે તેનાપર ચુંબન કર્યું."

(૭)

બીજે દિવસે સવારમાં વસન્તની નિશ્ચીંત નિદ્રામાં વિક્ષેપ નાખતા કારાગૃહના બારણા આર્તનાદ કરતા ખુલી ગયા કાશીરાજે પોતે અવિન્તના મંત્રી સાથે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો.

કાશીરાજે વસન્તનાં ચરણમાં પડી પ્રાર્થના કરી કે "મહારાજ મારા અપરાધો ક્ષમા કરજો." મંત્રીએ કહ્યું "અવિન્તનરેશ ચક્રવર્તી મહારાજા વસન્તરાજ જય થાવ."

વશન્તે કાશીરાજને અભયદાન આપ્યુ અને કારાગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો. થોડાજ સમયમાં સ્નાનાદિ કરી વસ્ત્રાભુષણોથી સુસજ્જીત થઇ ગયો.

કાશીરાજે પોતાની ભયભીત અને લજ્જીત કન્યાઓને વસન્ત સન્મુખ બોલાવી. દરેક આવી નીચા મસ્તકે પ્રણામ કરી દૂર ઉભી રહી. સર્વની પછી યમુના આવી. તેણે લજ્જાથી સંકોચાતા પ્રણામ કર્યા.

કાશીરાજે કહ્યું "મહારાજ આ સર્વ અજ્ઞાન બાલીકાઓનો અપરાધ માફ કરવો પડશે."

વસન્તે કહ્યું "આપની આ તિરસ્કૃતા કન્યા યમુનાના ગુણોથી પ્રસન્ન થઇ સર્વનો અપરાધ માફ કર્યોજ છે અને યમુના! મારા અપરાધને તમે માફ કરો." યમુનાએ શરમથી મસ્તક નમાવ્યું. વસન્ત સર્વ સાથે વાત કરતો હતો પણ તેના વ્યાકુળ નેત્રો સુભદ્રાને શોધી રહ્યા હતા. તેણે તેનું મુખદર્શન કર્યું નહોતુ માત્ર કંઠસ્વર અને હાથથી ઓળખી શકતો હતો. પોતાની યાચનાનો જવાબ ન મળવાથી વસન્તે યમુના તરફ જોયું. તેના હાથ જોતાજ તેના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. એ તેજ હાથ હતા કે જે કારાગૃહના અંધકારમાં પ્રકાશ કરતા હતા, તેજ આંગળીઓ–તેજ હાથેલીની રેખાઓ અને ડાબાહાથપર કાળો તલ પણ તેજ હતો.

વસન્તનુ મુખ આનંદથી ચમકી ઉઠયું. પ્રણય કૃતજ્ઞતાના મોહક સ્પર્શથી યમુનાની મૂર્તિ વસન્તની દ્રષ્ટીમાં અતુલનીય રૂપવતી દેખાઇ. વસન્તને લાગ્યું કે યમુના યૌવનથી, આનંદથી, માધુર્યથી, સૌંદર્યથી કલ્યાણમયી દેવી બની ગઈ છે. તેણે કાશીરાજને કહ્યું "આપની પાસે એક ભીક્ષા ઇચ્છુ છું"

"ભીક્ષા? મહારાજ શું કહો છો? અપરાધીના અપરાધને વધારો નહિ. આજ્ઞા કરો."

"ઠીક આપે જે અપરાધ કર્યો છે તેના દંડમાં આપના ભંડારમાંથી એક અમૂલ્ય રત્ન લઇશ."

"એ તો આપની કૃપા છે અને મારૂં સૌભાગ્ય છે. બોલો ખજાનચી રાહ જુએ છે."

વસન્તે હસીને કહ્યું "તે ખજાનચી પાસે નથી. જુઓ આ રહ્યું" એમ કહી લોકોના વિસ્મયની પરવા ન કરતા યમુનાના બન્ને

હાથ પકડી ઉભી કરી. પછી હસીને કહ્યુ "કેમ સુભદ્રા અથવા દેવી યમુના એક ચક્રવર્તી નરેશ સાથે આવી ઠગાઇ ? ઉભા રહો તમને એનો બદલો હમણાજ આપુ છું. કાશીના રાજમહેલમાંથી અવન્તિના રાજમહેલમાં તમને દેશનીકાલ કરવામાં આવે છે. કેમ કબુલ છે ? ખાત્રી છે કે આજ તો અવન્તિનરેશની પ્રાર્થના વ્યર્થ નહિ જાય. રાજમહેલમાં નહિ ગમે તો પુષ્પ વનની પણ ખોટ નથી અને ત્યાં પણ આ વસન્ત માળીજ તમારી સેવામાં હાજર રહેશે. ગળામાં પુલોની માળા પહેરાવશે અને વીણામાં તમારાજ ગુણ ગાશે."

કાશીરાજે આ વિશ્વાસને અયોગ્ય ઘટનાથી વિસ્મિત થઇ કહ્યું "મહારાજ મારી બધી કન્યાઓ અવિવાહીત છે."

વસન્તે કહ્યું "કાશીરાજ, મારો સૌંદર્યનો નિશો હવે ઉતરી ગયો, હીનવેષમાં હું હૃદય ખરીદવા નીકળ્યો હતો. યમુના શિવાય તમારી કોઇ કન્યા મારે લાયક નથી. અહીં મને એ હૃદય મળ્યું છે કે જે હૃદય માગે છે-રાજ્ય નહિ. એમાં એની જીત થઈ છે અને હું આનંદપૂવક હાર્યો છું. આ શ્યામસ્વરૂપા મારા રાજ્યને ઉજ્જવળ કરશે. રાત્રી કાળી છે તોપણ તેના શરીરમાં અગણીત તારા ગણની માળાઓ ચમકે છે. કોયલાઓની અંદરજ પ્રકાશમાન હીરા છુપાયલા હોય છે. યમુના તેજ મુજબ અનેક સદ્દગુણોનો ભંડાર છે. તમારી બીજી કન્યાઓને કર્ણાટક, કલિંગ અને બદ્રદેશના સિંહાસનો દીપાવવા દો. મને ફક્ત યમુનાજ આપો."

તેજ દિવસે યમુનાના વસન્ત સાથે લગ્ન થયા.
